

Türkmen sözüniň manysy

Category: Kitapcy, Sözlär, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmen sözüniň manysy SEKIZINJI ASYRYŇ «TOKUMSINI»

Bu mesele diňe bir türkmen ady dakylany däl, eýsem, onuň bilen ýakyn gatnaşyk saklaýan islendik adamy-da az gyzyklandyрмаýan bolsa gerek. Şonuň üçin biz getirilýän dürli maglumatlary nazarda tutup, türkiýeli alym Erşat HÜRMÜZLINIŇ «Yrak türkleri» atly kitabyndab bir parçany www.kitapcy.ga saýtynyň okyjylarynyň dykgatyna ýetitmegi müwessa bildik. Ýeri gelende aýtsak, awtoryň özi bu kitabyň asyl adynyň «Yrak türkmenleridigini», ýöne käbir sebäplere görä, kitap neşir edilende oňa «Yrak türkleri» adynyň berlendigini ýörite belläp geçýär. Kitabyň okyjylara hödürlenilýän şu bölümi-de «Türkmen sözüniň manysy» diýlip atlandyrylypdyr.

► TÜRKMEN SÖZÜNIŇ MANYSY

Seljuklaryň ýeňişleriniň yzysüre Anadolyda we Yrakda ýerleşen, has soňra Yragy watan diýip hasaplan türk(i) boýlaryna-kowumlaryna türkmen diýlen at berlendir. Taryhçylar türkmen sözüniň manysy hakynda belli bir netijä gelip bilen dälidirler. Emma türkmenleriň türk(i) boýlaryndan-kowumlaryndan biri bolanlygy barada bir pikire gelendirler.

Bilşimiz ýaly, «türkmen» sözi Herthiň Alman Bawariýa Ylymlar Akademiýasynyň Kongresinde belleýşi ýaly, ilkinji sapar VIII asyrda «Tong-tin» ensiklopediýasynda hytaýça ýazylyşy bolan «tokumsin» görnüşinde gabat gelýändir.

Mukaddesiniň eserinde gelýän geografik çeşmelerde bolsa ilkinji gezek «türkmen» sözi agzalsa-da, munuň nähili many berýänligi görkezilmändir. Emma Kaşgarlynyň hem belleýşi ýaly, bu ay oguzlardan başga, garlyklara hem berlipdir.

Pars taryhçylary bolsa, «türkmen» adyny hijri-kamarynyň V asyryndan (milady XI asyr) bäri, Gerdiziniň eserlerinde agzalyşyna görä, parsça köplük sanda ýasalyp, «türkmanan»

şekilinde ulanypdyrlar – diýip görkezilýär. Ebul-Fazl el-Beýhaky hem «türkmen» sözünü «oguz» arapça «gez» sözünüň manysynda ulanypdyr.

Rus gündogarşynasy Bartoldyň ýazmagyna görä, «türkmen» sözünüň asly we çeşmesi şu wagta çenli bilnen däldir. Galyberse-de, bu mesele barlagçylaryň we taryhçylaryň belli bir karara gelip bilmän ýörüşlerinden hem bellidir.

Şonuň üçin hem «türkmen sözünüň düýbünü we gözbaşyny taryhy çeşmelere daýanyp, düşündiren, biziňkä görä ähmiýet gazanan käbir garaýyşlary tertip boýunça getirýäris.

1. Käbir taryhçylaryň pikirine, «türkmen» sözi «türk» we parsça «manend» sözlerinden birleşip «türke meñzeş» manysyndaky «türkmenend» sözünden döräpdir. Bu garaýşu dogry hasaplaýanlaryň pikirine, musulmanlygy kabul eden türkler şeýle atlandyrylypdyr. Dorbluýeniň öňe süren pikirine görä, Horasanyň ýakynlaryna göçen Oguzhana degişli käbir boýlar-kowumlar özlerine mahsus dialektlerini, gepleşik aýratynlyklaryny gorapdyrlar. Şonuň üçin horasanlylar olara «türkmanend» – «türke meñzeş» at beripdirler.

2. Professor, doktor Faruk Sümeriň hem kabul eden başga bir garaýşynda «türkmen» ady XI asyrdan başlap, yslam ülkeleri bilen guralan söwdalar netijesinde, köplük bolup yslam dinine giren oguz boýlaryna-kowumlaryna berlipdir. Bu taryhdan iki asyr soňky döwürden başlap, «türkmen» sözi «oguz» sözünüň ýerini alyp ýaýrandyr.

Türk taryhçysy Ýylmaz Özgunanyň pikirine görä, «türkmen» ady musulmanlar tarapyndan «Yslamy kabul eden türkler» manysynda oguzlar üçin ulanylypdyr. Emma XI asyrdan başlap, «türkmen» sözi «oguz» sözi bilen birlikde deň manyda ulanylypdyr. Bu at göçme oguz boýlaryna-kowumlaryna berlipdir.

3. Ibn Kesir we Muhammet Neşri ýaly ylymdarlaryň pikirine bolsa, «türkmen» sözünüň «türk» we «iman» sözlerinden emele gelen goşma bir sözlügi bolup biler.

4. Ebul-Fidaýanyň görkezişine görä, Horasan we Mawerannahr

welaýatynda ýaşayan türkleriň musulman bolanlaryna «türkmen» diýlendir. Yslam dinini kabul eden bu türklere araplaryň arasyna goşulandyklary, olar bilen musulman bolmadyk türkleriň arasynda terjimeçilik edip tanalandyklary üçin olara ilki «Terjuman» ady berlipdir. Soň «terjuman» sözi agyzdan-agza geçip, assimiýasiýalaşyp «türkmen» görnüşine öwrülipdir.

5. Doguignesiň pikirçe, seljuk türkleri Eýrany, Siriýany we Anadolynu golastyna geçiren mahallarynda türkleriň ýanynda kumanlar hem bardy. Gypjaklardan akym bolup gelen kumanlar iki bölege bölünipdir. Olaryň bir bölegi yslam imperiýasy bilen Erminiýa we Horasan çäklerine daýanan Mawerannahra ýaýrapdyr. Beýleki bölegi arap taryhçylarynyň guz diýýän «uzlary» bolsa, Ýewropa tarap ýönelipdirler. Doguignesiň pikirçe, türk-kuman (soňra «türkmene» öwrülipdir) sözi agzalan kuman taýpasyndan gelýändir.

6. Nejny Asym bolsa, «türkmen» sözüniň türk ynsanyny ýa-da türk esgeridigini bildiren «türk-man» sözlerinden dörändigini öňe sürýär.

7. Ynam gazanan başga bir garaýyş hem J.Deniý tarapyndan öňe sürülüpdir. Türk grammatikasyna daýanylyp aýdylan bu garaýyşda «men» we «man» goşluşmasynyň beýiklik, ululyk ee soňsuz köplük aňladýanlygy aýdylypdyr. Gysgaça, goşma bir söz bolan «türkmen» – «asyl türk» ýa-da «arassa ganly türk» adamyny, ynsanyny aňladýan diýen netijä gelipdir.

8. Şuňa meňzeş bir garaýyş türk ýazyjylaryndan Hüseyin Husameddin öňe sürüpdir. Ol hem «man» sözüniň «ululygy», «beýikligi» aňladyp, «türkmen» sözüniň «beýik» ýa-da «uly türk» manysynda gelýändigini nygtaýar.

9. «Osmanly Türkmen» atly eserinde Klaude Kahen «türkmen» sözüniň türkleriň yslamlaşma döwründe orta çykandygyny, musulman bolan göçme türkleri bu söz arkaly heniz musulman bolmadyk ee oturymly medeni durmuşly türklerden tapawutlandyrandyklaryny nygtaýar.

10. «Türkmen» sözi hakynda orta atylan birnäçe garaýyşlaryň we düşüňjeleriň barlygyna garamazdan, biz professor, doktor Ibrahim Kafesoglynyň bize has ynamly görülen garaýşyna goşulýarys. Kafesogly «türkmen» sözüniň dil grammatikasyna esaslanyp, orta çykyp biljek ähtimallygynyň üstünde durupdyr. Beýle ýagdaýda «türkmen» sözüniň diňe «Has», «Asyl», «Beýik», «Üstün», «Saglam»... türk manysynda gelip biljekdiginiň tarapdary bolupdyr. Biz hem bu garaýşyň dogrulygyna ynanýarys.

Erşat HÜRMÜZLI. Taryhy makalalar